



Tale til årets russ

Taler

Jens Bjørneboe

Dato

8 juni 1956

Sted

Oslo

Omstendigheter

Kulturaften i Universitetets aula

- 1 Man har bedt meg om å tale idag, og man har vel ment noe med det. Jeg skal skåne dere for de vanlige ord i dagens anledning.

- Jeg skal ikke holde noen festtale, det har man andre til. Landet vrirler av
5 festtalere. Det er et yrke idag, det å være festtaler for «staten», «folket», «skolen», «videnskapen», «demokratiet» og alt det der. Det er etter hvert blitt den intellektuelles rolle i samfunnslivet; å være statens håndlanger og lovsanger, å være makthavernes hoffnarr.

- 10 Det er sikkert levebrød å påpeke at alt er utmerket, og at den tid vi lever i er den beste av alle tidsaldre. Himmelen er skyfri, bare fremskrittet får fortsette.

Hvilket fremskritt?

- 15 Jeg skal bare nevne et par av dem.

- Det er lett å se at dere i dag er bedrøvet over at skoletiden er forbi. Dere lengtet allerede tilbake til de mange spennende timer dere har hatt i Den høyere skole, til alle de ganger dere har hatt hjertebank av bevegelse og grepethet, og dere
20 tenker tilbake på alle de fag, f.eks. samfunnslære og biologi og religionsundervisning, som alle har gitt dere noe å leve videre på. Dere har imidlertid noe å sette opp imot denne sorg over at skoletiden er forbi; dere har nu den store glede at dere slipper å bli det dere gjerne ville bli. Dere slipper å velge deres eget livsykke selv. Dere har den store glede å stå overfor de lukkede studier. Dere
25 slipper å velge. Den eneste virkelige oppgave dere har, er å bli det som myndigheten bestemmer at dere skal bli, og så å være tilfredse med dette. Ungdommens oppgave er idag å tilpasse seg. Og det er skjønt for ungdommen å

ha en oppgave.

30

Tidligere generasjoner hadde det ikke så lett. Da måtte man vær så god finne seg et yrke selv! Man var tvunget til å bestemme seg til å bli lege eller ingeniør eller massøse eller hva man nu i sin formørkelse måtte finne på å ha lyst til.

35 Idag blir dere regulert.

Er ikke dette et fremskritt, da vet ikke jeg hva et fremskritt er.

40 Undervisningsmyndigheter, departementer osv. regulerer deres livsstilling, og dertil får dere trygd.

I gamle dager, i barbariets tider, fikk man ingen trygd og dessuten var man tvunget til å bestemme selv. Man kunne gjøre av sitt liv hva man ønsket. I enkelte barbariske land er det fremdeles slik; i England, USA, Tyskland og
45 Frankrike befinner man seg fremdeles i den utålelige situasjon at man kan bli lege uten S til artium. Det er da også helt naturlig at det må gå riktig elendig og bedrøvelig med videnskapen i disse tilbakeliggende områder.

Jeg vil nevne et annet eksempel på fremskritt.

50

I gamle dager måtte redaktører og 1. mai-talere skrive sine ledere, sine taler selv. Idag har man reparert på det; en av partiklerkene skriver talen for alle sammen og gjør hele det norske folk lykkelig under ett. Er ikke dette fremskritt? På denne basis kan man regulere talene og tilpasse talerne.

55

Jeg har tilbragt de siste dagene med å lese gjennom Dostojevskijs skildring fra tukthuset i Sibir, slik som dette ble drevet i det gamle tsaristiske Russland. Hvis man legger Dostojevskijs bok fra De dødes hus ved siden av en moderne skildring fra en moderne fangeleir i det moderne Russland, så er det ikke vanskelig å få
60 øye på fremskrittet.

For det første har bedriftene utvidet seg. Antallet fanger er ikke bare tidoblet eller hundredoblet; det er steget fra noen tusen til mellom ti og tyve millioner. I gamle dager var fengslene få og små. Men dette var ikke det verste. Verre var det
65 at fangene fikk mat å spise og ved til å legge i ovnen. En del fanger meldte seg av seg selv om høsten for å sitte inne vinteren over. Dostojevskij forteller om en

jødisk fange at han hver lørdag ble høytidelig eskortert av et helt kompani til nærmeste synagoge for å delta i gudstjenesten. Det var hans rettighet som fange. Han ble borte i flere timer hver gang. Likeledes måtte de overordnede, offiserer og fangevoktere, ikke tale til eller forstyrre en fange som befant seg i bønn. Man hadde dengang fremdeles religionsfrihet, og religionsfrihet ment i fullt alvor, også for livsvarige tukthusfanger, mordere og hva de nu måtte være. Man kunne dengang ikke gjøre hva man ville, men man hadde fremdeles rett til å mene hva man ville.

Dette er ikke til å spøke med. Og når man snakker om at en lignende utvikling har funnet sted over hele Europa, da føler man seg som en mann som har oppdaget at det brenner i kjelleren, men ikke kan få folk til å tro på det.

Saken er at åndsfriheten befinner seg i den ytterste fare, i en fare som er verre enn den som kommer fra politiet, - det er den indre åndsfrihet som er i fare.

Sovjet-Russland, Franco, Hitler, Mussolini er primitive ytringer av det som vil bli vår tidsalders mest kvelende, mest drepende kjennetegn. Den moderne KZ er oppstått av et moderne behov. Hitler drepte omkring seks millioner jøder, Sovjet-Russland har verre, eller rettere sagt omfangsrikere synder på det som skulle ha vært samvittigheten. Det er ingen grunn til å gå nærmere inn på dette. Men årsaken til at disse underlige ugjerninger kommer til å bli stående som de betydeligste historiske kjensgjerninger fra vår tidsalder, denne årsak bør interessere oss. Hva er årsaken?

De moderne masse mord og KZ er oppstått utifra viljen til å hjelpe medmenneskene. Når vi blir satt i leir, da er det alltid til vårt eget beste, og hvis vi allerede er kommet så langt i vår individuelle uheldighet at det ikke nytter å få oss til å innse sannheten, så setter man oss inn for at vi ikke skal besmitte folket med våre asosiale og uriktige meninger. Det er etter hvert blitt vår verste forbrytelse, å ha meninger som ikke d les av dem som er i flertall, Hitler, Mussolini, Franco, sovjet herskerne, det er hele tiden folks meninger de er ute efter. Det er ikke av ond vilje man har laget KZene; det er for å hjelpe oss. Vi lever i en tid av meningsdiskriminering: Vi er endelig ankommet til formyndermenneskets tidsalder.

Spør man fascistene om hva som er det viktigste i hans system; så vil man få svaret: At den enkelte tilpasser seg helheten i samfunnet. Spør man nazisten om

det viktigste, så får man svaret: At den enkelte tilpasser seg helheten i samfunnet. Spør man sosialisten om hva som er det viktigste, så får man svaret: At den enkelte tilpasser seg helheten i samfunnet.

110

Det finnes i det hele tatt intet annet svar: Tilpasningen er veien til lykken. Og de som ikke skjønner dette, dem må man hjelpe til å forstå det. Det er til deres eget beste.

- 115 Det er dette som ligger tilgrunn for slike ting som stadig forekommer. Jeg vil minne om debatten i skolestyret om bidrag til Kristelig gymnasium i Oslo; som bekjent ble der fra et stort politisk partis side hevdet kategorisk at offentlige midler ikke måtte anvendes til å støtte en privat skole, selvom denne eventuelt måtte stenges. Uttalt ligger bak denne kollektive meningsytring følgende:
- 120 Flertallet har full rett til å bestemme over hvorledes mindretallet vil oppdra sine barn. Ingen skal kunne tillate seg noe annet enn det som staten bestemmer. Dette er et fremskritt. Og et fremskritt er det likeledes at opposisjonspartiene synes at et slikt kulturpolitisk standpunkt er naturlig og menneskelig. Formyndermenneskets tidsalder er allerede godtatt som naturlig selv av dem det
- 125 går ut over.

- Jeg husker en av domspremissene fra en rettssak som ble ført for få år siden. Det var en såkalt landssvikersak. Som bekjent innehar Norge verdensrekord i landsforræderi, med sine over 80 000 rettssaker etter krigen, i forhold til
- 130 innbyggertallet. I denne rettssaken ble tiltalte dømt for sitt forhold under krigen, med følgende begrunnelse fra aktor: Ingen hadde på angjeldende tidspunkt rett til å sette sin egen mening opp mot flertallets!

- Jeg gjentar: ingen hadde på angjeldende tidspunkt rett til å sette sin egen mening opp mot flertallets. - Det lyder som en siste akt replikk i et stykke av Ibsen, men
- 135 det står i aktene fra en norsk domstol.

- Vi er på vei til helt å miste evnen til å tenke oss inn i andres meninger, vi ser på dem som sykdom, som forbrytelser, disse avvikende meninger. Derimot finner
- 140 vi det helt naturlig at de politiske partier praktisk talt alltid stemmer enstemmig, uten dissenter, bare etter partiparolen. Vi er kommet dithen at nettopp det å stemme anderledes enn flertallet, ville bli ansett for udemokratisk. Det ville være udemokratisk å ikke bøye seg for partiparolen. Hvis en eller annen 1. mai-taler i år hadde nektet å godta ferdig manuskript til sin tale, da ville han ha blitt ansett

som udemokratisk og uloyal. Man må få lov til å bemerke at nettopp det som kan holde et demokrati levende er representantenes rett og vilje til å stemme mot sitt eget parti hvis deres individuelle samvittighet krever det.

- 150 Vi skal få oppleve at jakten på de anderledes tenkende stadig vil anta mer effektive og raffinerte former. Det vil begynne på fødselsklinikken, fortsette i skolen gjennom lærebøkene, og avsluttes gjennom presse og kringkasting. Jeg vet en del om dette, til dels slike ting som ikke kommer i avisen.
- 155 Som forfatter har jeg praktisk talt aldri opplevd å få manuskripter tilbake i retur. Idag er det årevis siden det har hendt meg. Men første gang, for ikke lenge siden, da jeg skrev hva jeg mente om Norges forhold til Tyskland, fikk jeg manuskriptet tilbake i korrektur fra tre aviser. I en av avisene kom artikkelen så langt at den lå i bly, som man sier, og skulle brukes få dager etter, men så fikk en
160 av kommisærene fra partiet se den, og da han har mer å si enn redaktøren, ble satsen fjernet. Jeg har korrekturavtrykket hjemme, og oppbevarer det som et klenodium. Jeg våger i det hele tatt ikke å tenke på hva som har hendt i norsk presse etter krigen. Hvis imidlertid en artikkel av uønsket innhold slipper frem for offentligheten, pleier man å gå frem etter den metode at man setter tyve
165 «pålitelige» og «lojale» statlige skribenter til å skrive det motsatte, slik at virkningen på publikum oppheves. Når det gjelder trykning av bøker i landet idag, vil jeg bare gjøre oppmerksom på at det nu eksisterer hele biblioteker av bøker som er blitt trykket på privatforlag. Flere hundre bøker av tildels høyinteressant innhold, og ytterst velskrevne, blir ikke omtalt i pressen, ikke
170 annonsert, finner ikke forlag som tør eller ønsker å utgi dem. Dette er situasjonen.

- Jeg vil ikke gjerne overdrive, men skal man tale sannhet, får man finne seg i å bli betraktet som løgner. Også som forfatter av «Jonas» har jeg hatt anledning til å
175 gjøre et par studier i felten, fra det alltid statslojale Dagbladets beskyldninger for korrupsjon og svindel, over Farmands ønske om legemlig avstraffelse av forfatteren, og frem til lærerbladets trusler om boycott av mitt forslag. Det kan være grunn til å dvele litt ved dette siste.

- 180 Som alle her vil vite, utgjør lærebøker for skolene en helt egen og meget lønnsom litteraturbransje. Andre bøker leses av frivillige, av en liten tapper skare frivillige lesere. Lærebøkene derimot er som dere vil ha oppdaget tvangslesning for et meget stort, ufrivillig publikum. Lærebøker kommer i opplag som efter norske

185 forhold er svimlende, og avgir forfattere og forlag inntekter som ikke engang i
drømme kan oppnås ved andre bøker. Enhver som i det mest hjelpeløse norsk,
og med de mest banale tanker og etterplaprende innhold kan få skrevet og
godkjent en lærebok, han kan praktisk talt leve av det resten av sitt liv. Boken vil
190 gå i nye tvangsopplag, til ny og styrkende tvangslesning for nye tusener av
elever. Det som var videnskap igår, det kommer i utvannet og autoritær form
som lærebok imorgen, og vil trykkes i opplag etter opplag inntil rettskrivningen
er skiftet både to og tre ganger. Rettskrivningene er praktisk talt det eneste
forfatterne behøver å følge med i.

195 Alle store forlag har et sikkert økonomisk grunnlag i å trykke lærebøker, også
mitt forlag har det, og for overskuddet kan det blant annet utgi en del av de
norske forfattere som ikke skriver lærebøker. I anledning av «Jonas» ble der
fremsatt - gjennom et offisielt lærerblad, åpent, så alle kunne lese det - trusler om
at man kanskje ikke ville trykke lærebøker mer hos et forlag som skrev så illojalt
200 om den norske skole. Slike ting burde ikke komme på trykk. Det var slemt av
mitt forlag å utgi slikt som ikke burde komme på trykk, - det var slemt, og det
kunne straffe seg. Det dreier seg her altså om meget store beløp, så store at de
ikke skal nevnes. Nu skal man ikke si at se der, slik er de norske lærere! De er dog
bedre enn dette. Slik er bare overlærere og redaktører av lærerblader. Og det er
205 ikke noe nytt, for hvem er det som overtar slike fremskutte stillinger idag?
Selvfølgelig de som passer inn i systemet. Det oppsiktsvekkende er at en slik
trusel om økonomisk straff mot et forlag, om statsboycott mot et forlag som
utgir upassende bøker, en slik trusel blir tatt for daglig brød. Det er en helt
naturlig ting. - Det oppsiktsvekkende er ikke truselen: det oppsiktsvekkende er at
210 ingen bryr seg om at slikt forekommer. For tyve år siden ville en slik sak ha vakt
en skandale.

Den såkalte «radikale» presse beviser sitt frisinn og sin oppgave som
sannhetsvidne ved å slå sedelighetsskandaler og seksualmord opp med fete typer
215 over første side, til fordel for løssalget, mens en statslig trusel mot et forlags
ytringsfrihet forbigås i taushet. Man må ta dette som et signal, for det er ikke
mer enn det. Men ikke mindre heller.

Selvfølgelig er alt dette jeg har sagt nu, utenomsnakk. Det er ikke saken selv.
220 Lukkede studier, ufrihet, formyndermennesker, underslag av ytringsretten osv.,
det er ikke dette det kommer an på; det er bare virkninger, annenrangs
fenomener, plask i andedammen vår. Selv om disse ting tilsammen forpester vår

livsglede, og tilsmusser livet selv, så er det ikke hovedsaken.

225

Det eneste det kommer an på idag, er det enkelte menneske. Og hvordan går det den enkelte? Det går ham dårlig.

230

Det er idag umulig å snakke om fremtiden uten å gjøre friheten til det sentrale innhold. Og når det gjelder frihet, da har man et gammelt uttrykk som viser hva det dreier seg om. Dere kjenner alle uttrykket: «Jeg tar meg den frihet, osv.»

235

Jeg tar meg den frihet. Der ligger hemmeligheten med frihetens vesen. Man tar seg den. Ingen gir oss frihet; vi må ta den selv. Ingen får mer frihet, virkelig frihet enn han selv erobrer seg. Dette gjelder den ytre frihet, men det gjelder i enda meget høyere grad den indre. Det gjelder her selve frihetens idé. Det er den som mangler. De mennesker som idag formynder oss av alle krefter, som ser sin høyeste plikt og glede, sin største dyd, sin innsats for menneskene nettopp i å frata oss friheten, som ser sin høyeste oppgave i å redusere vår frihet til det minste vi kan leve på, som anser seg selv for de fødte ledere og selvskrevne formyndere av menneskeheten, - disse mennesker har selv engang levet nettopp for friheten.

240

245

Disse mennesker som daglig må oppleve at menneskenes frihet hindrer dem i deres arbeide, har selv en gang vært begeistrede frihetstalere og frihetselskere. De ville ha seksuell frihet, ansvarsfrihet, moralsk frihet; de ville befri menneskene fra alle de bånd og lenker som bandt dem. Det var en frihet som var godt ment, og som bare hadde én svakhet.

250

Begrepet frihet var ene og alene en ytre frihet; disse verdensfrelsere som formynder oss idag, ante ikke at friheten har et indre aspekt, og at dette indre aspekt er det viktigste.

255

Fordi disse befriere ikke kjente til frihetens idé, men bare dens ytre skygge, - har deres befrielse ført til tvang og ufrihet. For den indre frihet kan overhodet ikke tenkes uten respekt for den andres frihet; min egen indre frihet er bare mulig, hvis jeg er istand til å tåle naboens frihet.

260

Det må være tillatt å sitere Ibsen: «Hva dere kaller frihet, det kaller jeg friheter!»

Hva er frihet?

265 Det er først og fremst et indre fenomen. Og man har det i større eller mindre grad, man har den aldri for godt. Det hører til frihetens vesen at den må erobres daglig; og man får så meget frihet som man selv er istand til å skape.

270 Friheten lever i tre plan under hverandre; jeg mener Tankens Frihet, Følelsens Frihet, og Viljens Frihet. Det er karakteristisk for hele den kultur som lever omkring oss, for hele den kulturpolitikk som bedrives med oss, at den bygger på et dogme; på et dogme som er en kategorisk fornektelse av den indre frihets mulighet. Vår ytre «frihet» som vi har idag, bygger på fornektelsen av selve frihetens idé. Viljens frihet finnes ikke! Hvordan man vet det, har ingen forklart.

275

Friheten i tenkningen ligger i muligheten av å gripe sannheten. Å frigjøre seg fra den offentlige, kollektive mening, fra avistenkningen, fra journalistikken i tenkningen er det aller første skritt. Å bryte med den kollektive mening, med 280 tidsdogmene, med motetenkningen, med sjablonene i tenkningen er langt vanskeligere enn man stort sett vet. Vi er gjennom presse, radio, bøker utsatt for en trommeild av løgn og halvsannheter. Det regner om oss, det omgir oss. Tidens kollektive villfarelser er det element vi svømmer i. Ingen andre tidsaldre har drevet en slik gigantisk hor med ordet, med det hellige, guddommelige 285 menneskeord. Ordet er fornedret til å gjøre samfunnets egentlige skjøgearbeide. Inflatert og fornedret og mistenkeliggjort som menneskesjelen selv.

Men å oppnå høyest mulig uavhengighet og objektivitet og selvstendighet i tenkningen, det er vår første frihetsmulighet.

290

Tidens meningstyranni, raseriet mot de anderledes tenkende, KZ-ene, undertrykkelsene må sees mot denne bakgrunn. Å tenke selv er vår mest nærliggende, og mest farlige forbrytelse. Dette er årsaken til at mens begrepet «politisk fange» var praktisk talt ukjent i min barndom, så er det idag et begrep 295 som dekker langt flere mennesker enn uttrykket «kriminell fange».

Den neste mulighet er friheten i følelsen. For å gi det en formel, så ligger følelsens ufrihet i den grove og i de forfinede sider av fenomenet egoisme. Egoismen i følelsen er alt hva man kan sammenfatte som «Hjertets blindhet». 300 Dette som forhindrer oss i å forstå og godta vår nabo som et fritt og selvstendig

vesen. Dette er vår aller innerste, aller dypeste frihetsmulighet, og bare utifra dette kan man tenke seg den ytre frihet, Viljens Frihet, Handlingens Frihet, og hermed den enkeltes frihet til f.eks. å velge sitt livsykke selv.

305

Hvor er den enkelte idag?

310

Man møter ham ikke i avisene. Ikke i offentligheten. Den enkelte står ikke i arkivene, han står ikke i manntallet, ikke engang hos kemneren eller skattefogden står han. Man kan lete meget lenge efter å finne ham, men man vil aldri oppnå det, hvis man ikke kjenner hemmeligheten.

Saken er at det enkelte menneske er usynlig. Mennesket er usynlig.

315

Jeg tror ikke man lærer dette på skolen, og derfor ville jeg gjerne ha sagt det.

Hvis jeg stod på skafottet, og fikk holde min siste tale, da ville jeg gjenta disse tre ordene: Mennesket er usynlig.

320

325

330

Engang må vi innse dette, og skape en ny kultur ut ifra denne innsikt. Før vi selv har forstått at det er dette det kommer an på, kan vi aldri ta makten fra politikerne. For disse formyndermenneskene formynder oss jo av angst. De er jo ingen ting annet enn små, redde sjeler som har fått lurt et flertall bak seg. De har det ikke godt de heller, for de er så redde for dette usynlige vesenet, som de føler er til, de føler det mellom festtalene og løftebruddene. Når de slukker lyset om kvelden, når de er alene med natten, da er de ikke lenger formyndere, men da føler de at verden er større og natten er dypere enn det står noe om i lærebøker og partiprogrammer. Men fremfor alt føler de at mennesket er usynlig, at de selv er usynlige, og at formynder mennesket en dag kan skrumpe inn til en liten rynket fille ved følelsen av menneskets nærvær. Våre formyndere lider av metafysisk angst, for dypest sett ved de at mennesket er større enn de trodde.

335

Første gang jeg skjønnte dette, var som skolegutt. En av mine klassekamerater var død. Han var liten og tynn og blek, med snørr under nesen og fillet genser. Han var dårlig på skolen. Og så døde han, og man skulle tro at alt var vel og bra. Men det var det ikke, for jeg drømte om ham lenge etterpå, når dagen var borte. Da var han stor som en kjempe. Jeg anser dette for det viktigste jeg lærte på skolen: At min klassekamerat var usynlig mens han levde.

Ved inngangen av vår europeiske kultur står det to store bilder; det er Psyche, menneskesjelens gudinne, og Prometevs, opprøreren.

Alle har hørt at det finnes et sagn om Eros og Psyche, men færre og færre vet
345 hvordan det virkelig er. Derfor kan det være riktig å antyde det.

Eros er den eldste og største av gudene, da Hemera og Aither, dagen og lyset, sammen med Eros hadde skapt jorden, oppdaget Eros at blomstene manglet; jorden var uten farver. Og for å rette på det, grep Eros ned i koggeret og skjøt pil
350 etter pil ned i Gaia, i jorden. Da vokste blomstene opp, biene, humlene, sommerfuglene summet i solskinnet, og hvor jorden ikke var farvet av blomstene, var den grønn. Så våknet Gaia, den nyskapte jord opp av dvalen, og beundret sin skjønnhet. Hun forstod at Eros var skaperguden, og hun skapte seg da en elsker, Uranos, himmelen som hvelvet seg over henne. De avlet mange
355 barn. Ett av disse barn var Kronos, tidens gud, og han grep en sigd og drepte sin far Uranos, mens Uranos var på kjærlighetsbesøk hos Gaia. Blodet fra Uranos' sår rant i havet, og opp av blodsdråpene i havet oppstod Afrodite, skjønnhetens gudinne.

360 Som man kan forstå var Eros og Afrodite venner. Begge var på sin måte kjærlighetsguddommer, selvom Eros representerer en meget større og omfattende kjærlighetskraft enn Afrodite.

En dag får Afrodite høre at det er født en menneskedatter som er vakrere enn
365 Afrodite selv, og gudinnen beslutter å utrydde henne til straff. Hun tilkaller Eros, og ber sin venn om å oppsøke menneskedatteren og drepe henne. Den trofaste Eros drar ned til jorden, utstyrt med en dolk for å finne henne. Han får vite at det er kongedatteren Psyche, og han oppsøker henne om natten i hennes ensomme rum på slottet. Med kniven løftet går han bort til leiet hvor den
370 sovende Psyche ligger. Hun sover på ryggen, med ansiktet opp, men i det samme han bøyer seg over henne, glir det en sky fra månen, og lang og smal som et spyd går en månestråle gjennom rummet og treffer Psyches ansikt. I det samme forstår Eros at ryktet har talt sant; Psyche er skjønnere enn Afrodite. Han tar i forvirringen et skritt bakover, glemmer at han har flyttet koggeret fra
375 skulderen og ned på hoften, og setter armen ned i sine egne pilespisser. For første gang er altså Eros rammet av sin egen gift, og han kjenner at blodet går som ild gjennom årene og opp til hjertet. Ulykken er altså skjedd, og Eros kan ikke lenger leve uten en viss menneskedatter ved navn Psyche. Han vender ikke

380 mer tilbake til Afrodite, men lever omkring Psyche som luft og vind og lys. Han er alltid omkring henne, usynlig. Afrodite skjønner hva som er hendt, og hun retter nu selv sin hevn mot Psyche. Gudinnen forfølger henne slik, at Psyche tilslutt styrter seg utfor et stup for å slippe fra sine plager. Men i luften blir hun oppfanget av en mild, varm vårvind, og båret avsted til en grønn øy i det blå
385 Egeerhav. Her bor hun i et slott, og hver natt kommer Eros til henne sammen med skumringen og drar bort med morgengryet. Hun spør ham hvem han er, men Eros vet at ingen menneskefødt ville tåle å se ham i full guddommelig glans, han er jo dog en av skapergudene og vet at et menneske ville brennes opp ved synet av ham, og han svarer Psyche at hun må ikke spørre oftere om hvem
390 han er, fordi det ville bety slutten på deres lykke. Isteden kan Psyche få et annet ønske oppfylt. Hun ber om å få møte sine søstre, og neste morgen når Eros er borte, møter hun sine søstre i gresset utenfor slottet. Hun forteller dem alt som har hendt, og de forklarer henne at den som kommer til henne hver natt, men ikke vil vise seg for henne i dagslyset, må være et monstrum som før eller senere vil drepe henne. De gir henne en lampe og en dolk.

Samme natt tenner Psyche lampen når Eros er sovnet, og denne gang er det han som ligger på ryggen med ansiktet opp, mens hun står bøyet over ham med dolken. Da Psyche får se Eros' trekk i lampelyset, blir hun så overrasket og så
400 grepet at hun holder lampen skjevt, og en dråpe av varm olje drypper ned på Eros' guddommelige skulder og vekker ham. I samme øyeblikk er Eros borte og vender ikke mer tilbake. Psyche vandrer jorden rundt etter ham, men finner ham ikke, og tilslutt går hun til Afrodite for å be henne om nåde og hjelp. Men Afrodites hevntørst er uslukkelig, og hun beholder Psyche hos seg som slavinne.
405 I mange, mange år må Psyche gjøre trellearbeide for Afrodite. Alt det laveste og usleste arbeide må hun gjøre. Psyches, menneskesjelens trelldom for Afrodite varer helt til Psyche er blitt utslitt, gammel, rynket og grå. Først når Psyches skjønnhet er borte, er Afrodites hevn fullbyrdet, og veien er vandret til ende. Hun sender Psyche fra seg, ut av slottet, ut for å dø. Og Psyche vandrer gammel
410 og stiv ut på veien, så langt hun orker. Tilslutt, når hun er kommet langt nok bort, når hun er blitt ensom nok, legger hun seg ved siden av veien for å dø.

Men langs veien kommer en ganske, ganske ung gud gående. Han har en bue i hånden, og et koger over skulderen. Plutselig stopper han og blir stående foran
415 en gammel kvinne som ligger ved siden av veien. Ganske, ganske langsomt går der en erindring gjennom guden, noe ved munnen, et trekk rundt øynene minner ham om noe. Og mens han står der, kjenner han Psyche igjen. Han ser

at hun har gått lidelsens vei til ende, at menneskesjelenes vei er gått, - forsiktig
420 bøyer han seg ned og lar sin guddommelige hånd gli over Psyches ansikt. Der
hvor skyggen av hånden treffer ansiktet, blir Psyche ung igjen, og skjønnere enn
før. Det er skaperguden Eros som gjør dette, den største av gudene, og mens
hun sover, blir Psyche gjenskapt. Så vekker han henne varsomt og tar henne
med til Olymp, hvor han innsetter henne som sin gemalinne, som
425 menneskesjelenes udødelige gudinne. Dette er historien om menneskesjelen.

Jeg ville gjerne ha sagt at en slik myte rummer mer kunnskap om sjelen enn hele
den moderne psykologi tilsammen. Selve myten rummer en psykologi som ikke
består av spekulasjoner, men av eksakt, empirisk erfaring. Eros og Psyche er Det
430 usynlige Menneske, Psyche gjør stadig tjeneste for Afrodite og mange andre.

Vi lever idag i en kultur, i en omverden som bare godtar Afrodite, hverken Eros,
Guden - eller Psyche, Sjelen - hverken Gud eller menneskesjelen blir godtatt.
Hele vår samtid er gjennomtrengt av et dypt, ubevisst åndshat. Det er ikke et hat
435 som bevisst vil det onde, men et hat som er oppstått av angst, av en dyp angst
for det usynlige menneske, av angst og fornektelse av sjelen. Denne totale
åndsfornektelse gjennomtrenger alt, den omgir oss i lærebøker,
populærvidenskap, i pressen av enhver art. Den ligger uuttalt til grunn for hele
samtidens kulturliv. Åndsfornektelsen er i virkeligheten ikke noe annet enn en
440 sykdom i tenkningen. Den er en slags lammelse i forstanden, - eller om man vil:
en åndelig ordblindhet.

Denne åndelige ordblindhet er et langt alvorligere fenomen enn den vanlige
ordblindhet. At man åndelig talt ikke kan lese det som Koestler kaller «Den
445 usynlige Skrift», har ført til en kosmisk, en åndelig uvidenhet uten like. Vi vet jo
utmerket vel når vi ser en stol, at noen må ha laget den. Når vi ser et ur, vet vi at
en urmaker har vært på ferde. Hverken veggur eller lommeur, ikke engang små
armbåndsur lager seg selv. Allikevel godtar man uten videre at alt dette som man
stiller urene efter; sol, stjerner, årstider, himmel og jord, det har laget seg selv.
450 Der ligger en ufattelig fordummelse, en dumhet uten like til grunn for den
almene ateisme i tiden.

Denne innstilling ligger tilgrunn for et fenomen som jeg nevnte i begynnelsen
av dette foredraget; de lukkede studier. Man kan regulere en kloakk, og følgelig
455 kan man også regulere mennesker. Nu er imidlertid saken den, at praktisk talt
ingen fornuftige mennesker mener at ordningen med de lukkede studier er

brukbar, men lar det seg gjøre noe med det? Nei. - Det er innført, og det ville
være reaksjonært å avskaffe ordningen igjen. At et menneskes livsykke betyr
460 livslykke og skaperkraft? Spiller ingen rolle. Her kan skaltes og valtes med
menneskeskjebner; alle vet at ikke engang karakterene fra universitet eller
høyskole kan forutsi et menneskes dyktighet, samvittighetsfullhet, fantasi,
offervilje, trofasthet i et yrke. Oppfinnsomhet, mot, selvstendighet kommer
ikke på noe papir eller eksamens-vidnesbyrd. Allikevel kan intet skje. Studiene
465 må være lukket. De må reguleres, ellers ble det kanskje for mange leger,
tannleger, ingeniører, massøser og gud vet hva. Men dette er jo ikke sant. Livet
regulerer seg selv. - Så svares det at man har ikke plass til å utdanne så mange, har
ikke råd til å bygge dem ut. Selvfølgelig er dette heller ikke sant. Landet har råd
til å bygge idrettsplasser for det samme folk som man byr ferdigtrykte taler til 1.
470 mai, og som man snakker så pent om offentlig. Det er overhodet ikke sant at
tilgangen til visse studier må reguleres. Sannheten er at reguleringen finner sted
for reguleringens egen skyld.

Allikevel er det en instans som kan avskaffe tvangen og åpne studiene; det er
475 dere selv. Dere kan avskaffe ufriheten umiddelbart, slik at studiene er åpne
allerede til høsten, hvis dere bare holder sammen, og ikke f.eks. preceteristene
svikter, fordi de selv har vært heldige. Jeg kan ikke her gi noen bruksanvisning
for den frie tanke eller vilje, men det ville være mulig for dere å sette et slikt krav
igjennom. Der finnes mange metoder. En spesiell side av saken er den, at hvis
480 dere avskaffet de lukkede studier, da gjorde dere ikke dette bare for dere selv,
men enda mer for dem som kommer etter dere, og som da ville slippe å få
barndoms- og ungdomsår forbitret og forgiftet av et uansvarlig pensumpress.
Men selvfølgelig vil igjen det hele avhenge av den indre frihet dere selv har til
problemet, og at dere ikke godtar de lukkede studier som nødvendighet bare
485 fordi myndighetene vil skrive i avisene at de lukkede studier er helt nødvendige
og en velsignelse for det takknemlige norske folk.

Naturligvis kan dere selv ikke ane hvilken makt dere i virkeligheten har hvis dere
ønsket å benytte dere av den, for man må ha levet lenger for å kunne vite at den
490 følelse makthaverne i realiteten ser på ungdommen med, er angst. Denne angst,
som kan skjule seg bak så mange masker - fra brutalitet til nedlatende smil, fra
overbærende selvsikkerhet og såkalt «forståelse» til forbud mot russetiden og alt
det der - denne angst er i virkeligheten angsten for det usynlige. Den er ubevisst
og sitter meget dypt, men de som idag er de mektige, de vet at de en gang vil bli
495 avsatt av dere. De mennesker som dere alle kommer til å bli, eller rettere sagt

kommer til å vise at dere er, de mennesker er allerede tilstede usynlig.

Hvem vet hvem dere er?

500

Dere vet det ikke selv.

Jeg vet det ikke.

505 Aller minst vet «myndighetene» det.

Men vi kan frykte det verste. Slik som en hel ek er tilstede i et ekefrø, slik er det menneske vi skal bli, tilstede omkring oss. Vi kan ikke se det, kan ikke måle det, kan ikke veie det. Det står ikke i folkeregistret, men det er der. Kanskje er det et
510 menneske som f.eks. Nansen, tilstede her nu? Eller som Ibsen? Man kan frykte det verste. Hvis det nu kom en stor, en riktig stor laks i andedammen; det ville ikke være morsomt. For slike mennesker har den vane at de tilpasser verden etter seg og tilpasser aldri seg selv etter verden. Og dette er det verste av alt, fordi det beviser menneskets storhet, og ikke vår litenhet. Det er bare dette, at aldri har
515 noen fått tatt et fotografi hverken av Eros eller av Psyche, vi kan bare kjenne dem på deres virkninger.

Den neste generasjons oppgave må være å bli riddere og forsvarere for mennesket - Det Usynlige.

520

Kilde

Jens Bjørneboe: Norge, mitt Norge. Essays om formyndermennesket. Oslo 1968.

Emner

Demokrati, Fremtiden, Frihet, Åndsliv

525

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/tale-til-arets-russ>

530